

Uniwersytet Szczeciński

Instytut Gospodarki Przestrzennej i Geografii Społeczno-Ekonomicznej

Tomasz Bodnar

AUTOREFERAT ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

**WYKORZYSTANIE MAP MENTALNYCH W BADANIACH PRZESTRZENI
MIEJSKICH NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH MAŁYCH MIAST
NADMORSKICH**

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
dra hab. Pawła Czaplńskiego, prof. US

Recenzenci:

dr hab. Lucyna Przybylska, prof. UG

Zakład Studiów Przestrzennych

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej

Uniwersytet Gdański

dr hab. Iwona Jązewicz, prof. UP

Instytut Geografii

Uniwersytet Pomorski w Słupsku

dr hab. Robert Krzysztofik, prof. UŚ

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Szczecin 2023

Spis treści

1. Uzasadnienie wyboru tematu	3
2. Hipotezy, cel i zakres pracy	5
3. Metody badań i źródła danych	9
4. Układ pracy	12
5. Główne wnioski rozprawy doktorskiej	14
6. Załączniki	24

1. Uzasadnienie wyboru tematu

Badania dotyczące postrzegania miast odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu przestrzeni dostosowanych do potrzeb społeczności miejskich. Tradycyjne metody zbierania danych, takie jak kwestionariusze ankietowe, często skupiają się na aspektach ilościowych, pomijając subiektywne odczucia i wyobrażenia mieszkańców na temat swojego otoczenia. W odpowiedzi na te ograniczenia, możliwe jest wykorzystanie metody map mentalnych, która pozwala na uwzględnienie subiektywnego postrzegania przestrzeni miejskiej przez różne grupy interesariuszy, w tym przez mieszkańców.

Mapy mentalne stanowią metodę badawczą, która w stosunkowo krótkim czasie umożliwia zebranie danych dotyczących wyobrażeń i percepcji przestrzeni przez np. mieszkańców badanej jednostki osadniczej (Lynch 1960)¹. Uzupełniona metodą ankietową zawierającą pytania kafeteryjne odnoszącymi się do szkicowanych map mentalnych, umożliwia uzyskanie szerszego kontekstu postrzegania przestrzeni miejskiej. Spośród wielu światowych i polskich publikacji prezentujących badania przestrzeni miejskiej przy użyciu map mentalnych można wymienić prace takich autorów jak: Wejchert (1984)²; Libura (1988)³; Mordwa (2003); Ciobanu (2008)⁴; Kulczyńska, Matykowski (2011)⁵; Redei i in. (2011)⁶; Bláha i in. (2013)⁷; Komar (2014)⁸; Pytka (2014)⁹; Castellar, Juliasz (2017)¹⁰; Osóch, Czaplínska (2019)¹¹; Purwanto, Harani (2020)¹²; Bodnar (2021)¹³. W analizowanych wydawnictwach naukowych rzadko można znaleźć opracowania, które łączą metodę map mentalnych z innymi metodami

---

¹ Lynch, K. (1960). *The Image of The City*. Cambridge: Cambridge Mass.

² Wejchert, K. (1984). *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.

³ Libura, H. (1988). *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.

⁴ Ciobanu, C. (2008). *The Mental Map of Neighborhoods in Bucharest. Introductory Study of Mental Geography*. *Human Geographies*, 2(1), s. 25–34.

⁵ Kulczyńska, K., Matykowski, R. (2011). *Images of the urban spaces of Cieszyn*. *Bulletin of Geography*, 15, s. 83–94.

⁶ Redei, M., Kincses, A., Jakob, A. (2011). *The World seen by Hungarian students: a mental map analysis*. *Hungarian Geographical Bulletin*, 60(2), s. 135–159.

⁷ Bláha, J. D., Pastuchová Nováková, T. (2013). *Mentální mapa Česka v podání českých žáků základních a středních škol*. *Geografie*, 118(1), s. 59–76.

⁸ Komar, B. (2014). *Czytelność struktury osiedlowej w myśl teorii Kevina Lyncha. Studium przypadku – osiedle Tysiąclecia w Katowicach*. *Gerontologia Polska*, 2, s. 89–94.

⁹ Pytka, P. (2015). *Meandry percepcji krajobrazu. Badania empiryczne wśród młodzieży gimnazjalnej*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, 69(2), s. 119–130.

¹⁰ Castellar, S. M. V., Juliasz, P. C. S. (2017). *Mental map and spatial thinking*. *Proceedings of the ICA*, 1(18), s. 1–6.

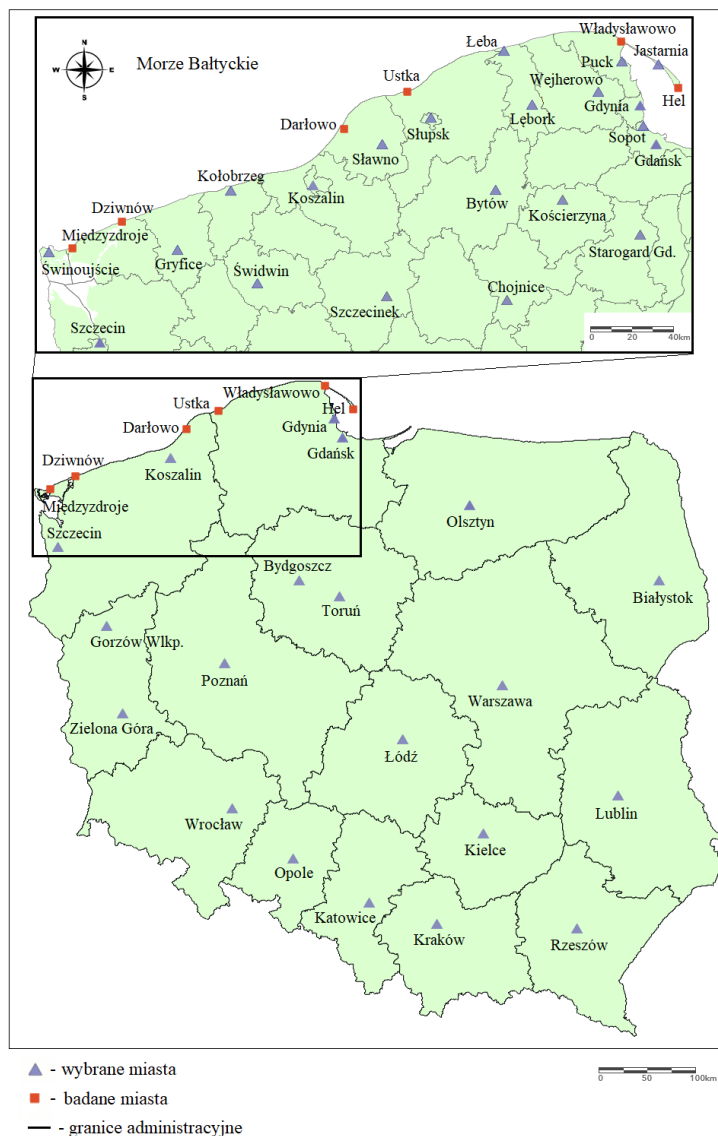
¹¹ Osóch, B., Czaplínska, A. (2019). *City image based on mental maps – the case study of Szczecin (Poland)*. *Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development*, 23(2), s. 111–119.

¹² Purwanto, E., Harani, A. R. (2020). *Understanding the place attachment and place identity in public space through the ability of community mental map*. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 402.

¹³ Bodnar, T. (2021). *Obraz miasta na podstawie map mentalnych uczniów szkół podstawowych Gryfic*. [w:] J. Korpysa, P. Niedźwiecka-Rystwej (red.). *Młodzi Naukowcy 2.0 Tom I*, Szczecin: Wydawnictwo Fundacja Centrum Badań Socjologicznych.

badawczymi w celu poszerzenia horyzontów poznawczych, co stanowi niszę w zakresie badań naukowych.

Przeprowadzenie takich badań na przykładzie wybranych małych miast nadmorskich Bałtyku (Ryc. 1) pozwala na uwzględnienie specyficznych warunków środowiskowych i społecznych, charakterystycznych dla tych lokalizacji. Analiza wyników badań może ujawnić różnice i podobieństwa w postrzeganiu przestrzeni miejskiej przez wydzielone grupy wiekowe i społeczne, takie jak uczniowie szkół podstawowych i seniorzy¹⁴.

Ryc. 1. Położenie badanych miast na tle Polski i powiatów

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

¹⁴ Autor przez uczniów (wyrażeniem synonimicznym używanym w tej pracy jest młodzież szkolna) rozumie osoby pobierające naukę na poziomie klas 4–6 szkoły podstawowej. Natomiast seniorzy (wyrażeniem synonimicznym używanym w tej pracy są osoby dorosłe) definiowani są jako osoby powyżej 55 roku życia. Wydzielenie tych dwóch grup badawczych nastąpiło poprzez identyfikację wspólnych cech łączących te osoby: chęć nauki i rozwoju, znaczenie relacji społecznych, aktywność fizyczna, ograniczona mobilność, dyspozycyjność czasowa, potrzeba aktywności społecznej.

Wykorzystanie map mentalnych w badaniach przestrzeni miejskich na przykładzie wybranych małych miast nadmorskich może mieć istotne implikacje praktyczne dla procesu planowania urbanistycznego, projektowania przestrzeni publicznych i rozwoju wiedzy o „małej ojczyźnie”. Może to pozwolić na tworzenie bardziej dostępnych i funkcjonalnych przestrzeni miejskich, które lepiej odpowiadają na potrzeby wybranych grup społecznych.

Wnioski z badań mogą być wykorzystane do lepszego zrozumienia i kształtowania otoczenia miejskiego, co może w rezultacie prowadzić do stworzenia przestrzeni zgodnych z potrzebami i oczekiwaniami mieszkańców. Łącząc ankiety z mapami mentalnymi, możliwe jest uzyskanie kompleksowego „spojrzenia” na jednostkę miasta „oczami mieszkańców” oraz wskazanie potencjalnych kierunków ich kształtowania.

2. Hipotezy, cel i zakres pracy

Percepcja i postrzeganie współczesnego świata to niezwykle złożone procesy, które mogą być modyfikowane przez zbierane doświadczenia, postęp technologiczny i uwarunkowania lokalne. Każda osoba kształtuje własne postrzeganie i odczuwanie otaczającej ją przestrzeni na swój unikalny sposób. Jednocześnie istnieją różnice w postrzeganiu przestrzeni między poszczególnymi grupami ludzi. Prezentowane badanie pozwoliło sprawdzić, czy uwidaczniają się one wśród uczniów i seniorów.

Wpływ na wyobrażenie przestrzeni miasta w tych dwóch grupach badawczych jest wielopłaszczyznowy. Młodzi ludzie są narażeni na dynamiczny rozwój technologiczny i cyfryzację życia codziennego. Dla nich przestrzeń często rozszerza się wirtualnie poprzez ekrany smartfonów i komputerów. Natomiast osoby starsze, które doświadczyły innych uwarunkowań historycznych i technologicznych, mogą mieć bardziej tradycyjny, koncentrujący się na osobistych interakcjach i uczuciach pogląd na przestrzeń.

Tym, co wpływa na ich postrzeganie przestrzeni, jest środowisko, w którym żyją. Współczesny świat opiera się na uproszczeniu i integracji technologicznej, co jest szczególnie widoczne w sposobie, w jaki dzieci i młodzież podchodzą do przestrzeni.

Badanie różnic w postrzeganiu przestrzeni miejskiej przez osoby młode i starsze jest nie tylko interesującym zagadnieniem społecznym, ale ma również praktyczne zastosowanie w planowaniu przestrzennym. Analizując postrzeganie i preferencje obu grup, można dostosować przestrzeń publiczną tak, aby była bardziej przyjazna, dostępna i atrakcyjna dla wszystkich mieszkańców, niezależnie od ich wieku.

W pracy zostało przyjętych kilka założeń badawczych, a każda z przedstawionych hipotez ma charakter empiryczny i została sprawdzona poprzez użycie różnych metod badawczych:

- 1) Główna hipoteza (H1) stworzona na potrzeby procesu badawczego zakładała, że „istnieje zróżnicowanie (ilościowe i jakościowe) w postrzeganiu przestrzeni miejskich małych miast nadmorskich, które może wynikać ze specyfiki miejsca (*differentia specifica*) albo specyfiki obserwatora, jego cech demograficznych i społeczno-kulturowych”. Hipoteza ta zakłada, że ludzie postrzegają i oceniają przestrzenie miejskie w różny sposób, w zależności zarówno od specyfiki przestrzeni, jak i ich cech osobistych (między innymi wieku), doświadczeń i środowisk społeczno-kulturowych, w których funkcjonują, co jest możliwe do zbadania przy udziale różnych metod badawczych. Warto podkreślić, że istotą analizy jest nie tyle przewidywane zróżnicowanie w postrzeganiu, co skala różnic.
- 2) Pierwsza hipoteza pomocnicza (H2) zakładała, że „dla mieszkańców małych miast nadmorskich istotnym punktem odniesienia w przestrzeni miejskiej jest Morze Bałtyckie”. Ta hipoteza zakłada, że położenie nad Bałtykiem badanych miast determinuje tworzone w umyśle odbiorcy wyobrażenie o przestrzeni miasta. Może to oznaczać, że morze odgrywa centralną rolę w ich codziennym życiu i postrzeganiu przestrzeni miejskiej. Mieszkańcy tych miast mogą mieć silny emocjonalny i funkcjonalny związek z morzem.
- 3) Druga hipoteza pomocnicza (H3), postawiona przed rozpoczęciem badań, zakładała, „że percepcja przestrzeni miejskich (małych miast nadmorskich) jest uzależniona od ładu przestrzennego. Wśród wielu płaszczyzn ładu przestrzennego (między innymi ład urbanistyczno-architektoniczny, ład funkcjonalny oraz ład estetyczny) szczególnie istotny w kontekście badań wydaje się ład społeczny, który odnosi się do jednostkowej (lub grupowej) identyfikacji z przestrzenią, która może być determinowana wiekiem”. W tej hipotezie badawczej można zawrzeć twierdzenie, że percepcja przestrzeni jest uzależniona od ładu przestrzennego, który może być kluczowym czynnikiem wpływającym na sposób, w jaki mieszkańcy postrzegają i identyfikują się z danym miejscem, oraz od wpływu wieku i przynależności do grupy społecznej badanych na ich procesy percepcyjne. Przyjęte założenie określa, że im bardziej zróżnicowana i charakterystyczna jest przestrzeń miejska, tym jej elementy są łatwiej zapamiętywane, identyfikowane oraz odwzorowywane w tworzonych wyobrażeniach o przestrzeni miejskiej.

Na podstawie sformułowanych założeń zostały określone cele badawcze. Celem głównym dysertacji była analiza różnic w postrzeganiu przestrzeni miejskich małych miast nadmorskich przez jej mieszkańców. Poprzez przeprowadzone badania możliwe było sprawdzenie, jak wybrane grupy społeczne (wydzielone ze względu na wiek, status społeczny oraz dostępność czasową) wyobrażają sobie swoją przestrzeń miasta.

Założono dwa cele metodyczne, które zostały uwzględnione w pracach badawczych. Pierwszym z nich była ocena użyteczności metody map wyobrażeniowych (mentalnych) wywodzącej się z tradycji badań Kevina Lyncha (1960) w geograficznych analizach przestrzeni miejskich. W sposób szczególny dotyczyło to aktualności metody oraz ewentualnej potrzeby jej modyfikacji. Drugim celem była budowa własnego narzędzia badawczego poprzez połączenie metody map mentalnych oraz metody wywiadu ankietowego. Dzięki połączeniu tych dwóch metod możliwe było uzupełnienie i rozszerzenie wiedzy dotyczącej badanych przestrzeni miejskich o wyobrażenia mieszkańców jednostek miejskich. Obydwa wymienione cele służyły testowaniu teorii na gruncie badań geograficznych.

Celem aplikacyjnym było umożliwienie wykorzystania zebranych danych wszystkim zainteresowanym podmiotom, które poprzez aktywne działania w przestrzeni miejskiej chciałyby wzmocnić poczynania mające na celu rozwój miast zwłaszcza w aspekcie marketingu terytorialnego, edukacji, turystyki i rewitalizacji. Podmioty, które mogą potencjalnie zainteresować się wynikami uzyskanymi dzięki analizie przestrzennej prezentowanej w niniejszej dysertacji, to przykładowo:

- 1) Miejskie komórki organizacyjne zarządzające przestrzenią miasta – przy pomocy odpowiedzi uzyskanych dzięki wybranym pytaniom ankietowym możliwe byłoby stworzenie elementów w przestrzeni miejskiej, które odpowiadałyby zapotrzebowaniu mieszkańców (a nawet byłyby dopasowane do wybranych grup społecznych). Dzięki temu przestrzeń miasta mogłaby być odbierana jako bardziej przyjazna mieszkańcom i dostosowana do ich potrzeb. Ponadto zebrane wyniki prezentujące wyobrażenia o przestrzeniach miejskich dostarczyłyby informacji o aktualnym stanie zagospodarowania przestrzeni, interesujących i nie lubianych miejscach, które – po wyciągnięciu odpowiednich wniosków – stanowiłyby podstawę do kształtowania przyszłej działalności tychże miejsc. Istotną kwestią jest to, że wtedy każdy użytkownik przestrzeni miasta mógłby skorzystać z wprowadzanych zmian.
- 2) Miejskie komórki organizacyjne zarządzające marketingiem i promocją – mogą wykorzystać wyniki, aby lepiej zrozumieć, w jaki sposób mieszkańcy postrzegają i wykorzystują przestrzeń miasta. Na podstawie uzyskanych i przeanalizowanych

kwestionariuszy możliwe było stworzenie projektu „nibymapy”, który stanowi interesujący produkt turystyczny. Poprzez wykorzystanie go w marketingu, promocji i działalności innowacyjnej jednostki miejskiej władze lokalne mogą okazać swoją otwartość na nowe rozwiązania w rozwoju turystyki, a zwłaszcza w zakresie ofert kierowanych do uczniów i do seniorów.

- 3) Jednostki oświatowe – przeanalizowane kwestionariusze od uczniów pokazują ich aktualny stan wiedzy o przestrzeni miasta. Wnioski i wskazania uzyskane dzięki zastosowaniu różnych metod badawczych mogą stanowić fundament pod planowanie przyszłych zajęć edukacyjnych związanych z rozwojem wiedzy przestrzennej o mieście wśród uczniów
- 4) Lokalne kluby i stowarzyszenia seniorów – działalność takich instytucji opiera się na potrzebie zagospodarowania czasu wolnego seniorów. Dzięki nim osoby na emeryturze mogą twórczo spędzać czas, ucząc się i poznając nowe zagadnienia. Na podstawie rozmów z respondentami można wnosić, że osoby w podeszłym wieku chętnie poznają nowe przestrzenie, chcą zwiększać swoją mobilność o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym, aby móc korzystać z zasobów miasta. Każdorazowe podjęcie inicjatyw rozszerzających procesy percepcyjne w jednostce miejskiej stanowiłoby ogromny pozytyw w rozwoju wyobrażeń o mieście.

Zakres podmiotowy prezentowanego badania przestrzeni miejskich przy użyciu metody map mentalnych i metody ankietowej koncentrował się na mieszkańcach małych nadmorskich miast. Analiza map mentalnych opierała się na perspektywach, doświadczeniach i postrzeganiu przestrzeni miejskiej przez mieszkańców. Istotnym wskazaniem badawczym było zrozumienie, w jaki sposób mieszkańcy tych miast postrzegają i interpretują otaczającą ich przestrzeń miejską. Badanie skupiło się na różnych grupach społecznych, podzielonych na seniorów i uczniów. Dzięki takiemu podziałowi możliwe było głębsze zrozumienie możliwych różnic w uzyskanych mapach mentalnych.

Zakres przestrzenny wykonanego badania przestrzeni miast nadmorskich obejmował sześć wybranych jednostek miejskich położonych nad Bałtykiem w województwie zachodniopomorskim (Darłowo, Dziwnów, Międzyzdroje) i w województwie pomorskim (Hel, Ustka, Władysławowo). Wybór tych konkretnych miast był wynikiem uwzględnienia ich wielkości określonej liczbą ludności oraz różnic w zakresie rozwoju i charakteru przestrzeni miejskich w różnych regionach nadmorskich. Małe miasta nadmorskie różnią się pod względem rozwoju przestrzeni miejskich, takich jak porty, plaże, zabytki i tereny rekreacyjne. Dlatego połączenie metody map mentalnych i metody ankietowej umożliwiło uwzględnienie

cech doświadczanej przestrzeni miasta, które mają wpływ na wyobrażenia o niej. Realizacja badań w wybranych miastach pozwoliła na uzyskanie bardziej kompleksowego i reprezentatywnego obrazu percepcji przestrzeni miejskiej.

Zakres czasowy badań terenowych obejmował lata 2021–2022. Okres ten umożliwił zebranie przy użyciu map mentalnych i kwestionariusza z pytaniami kafeteryjnymi aktualnych danych na temat percepcji przestrzeni wśród mieszkańców i jej użytkowników z uwzględnieniem obecnego kontekstu społecznego, gospodarczego i urbanistycznego małych miast nadmorskich.

Zakres czasowy dla opracowań statystycznych w niniejszej dysertacji dotyczył danych zebranych w latach 2002–2021. Tak długi okres umożliwia głębszą analizę i obserwację zmian społeczno-gospodarczych małych miast nadmorskich, które mogą mieć znaczenie w odbiorze przestrzeni miast. Umożliwiło to identyfikację długoterminowych trendów i możliwych związków przyczynowo-skutkowych w zakresie zmian w postrzeganiu przestrzeni miejskiej.

3. Metody badań i źródła danych

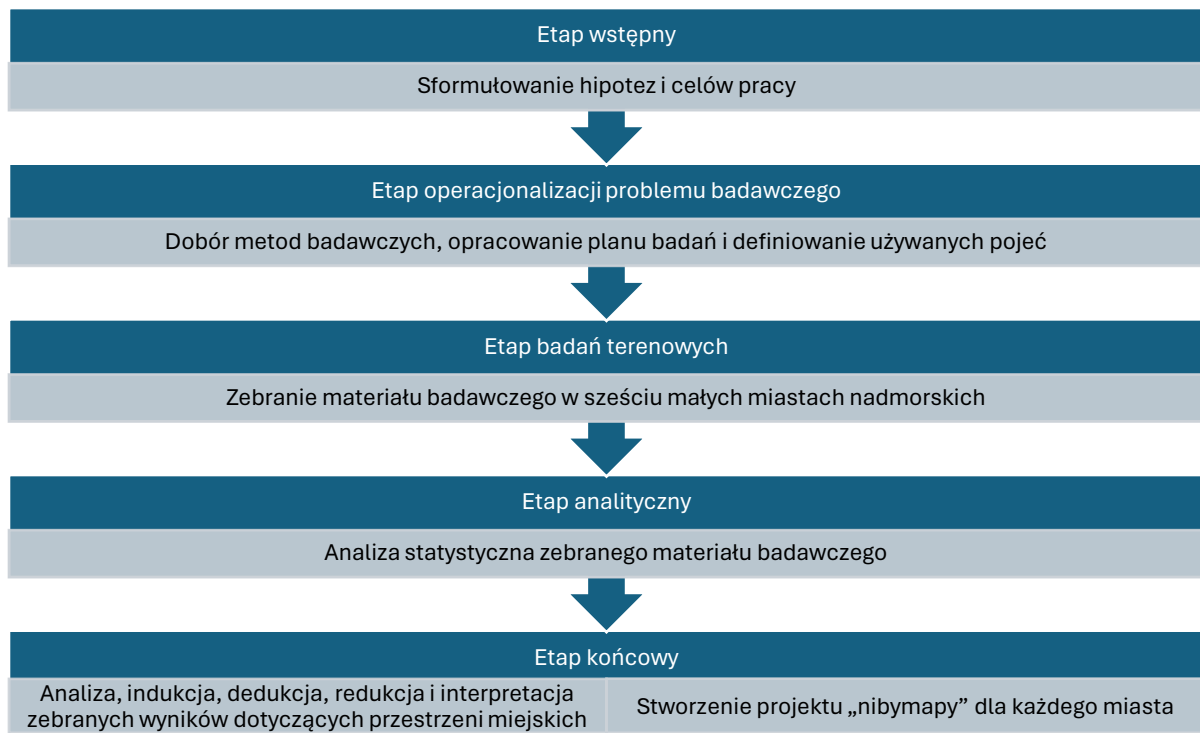
Kolejność postępowania badawczego została zaprezentowana na Ryc. 2. Pierwszy wstępny etap obejmuje metody analizy i krytyki piśmiennictwa, przy pomocy których została napisana część teoretyczna pracy. W kolejnym etapie wybrano metody badawcze, które odpowiadały zakładanym celom i hipotezom badawczym, oraz nastąpiło przygotowanie merytoryczne do przeprowadzonych badań.

W etapie badań terenowych podstawową metodą badawczą projektu była charakterystyczna dla nauk geograficznych metoda terenowa. Dzięki zastosowaniu metody terenowej został pozyskany pierwotny materiał empiryczny, a uwarunkowania przeprowadzonych bezpośrednich badań miały dodatkowy wpływ na związek przyczynowo-skutkowy oraz rzetelność i obiektywność otrzymanych wyników.

Podstawową metodą zastosowaną w badaniach terenowych była metoda wywiadu ankietowego, a dokładniej map wyobrażeniowych (mentalnych)¹⁵, przygotowana w oparciu o metodykę zaproponowaną przez Lyncha (1960) z autorskimi modyfikacjami. Na podstawie indywidualnych wyobrażeń respondentów został stworzony syntetyczny obraz konkretnego miasta.

---

¹⁵ Jako wyrażenia synonimiczne w tej dysertacji były używane słowa: mapa mentalna, mapa wyobrażeniowa, szkic mentalny oraz szkic wyobrażeniowy.

Ryc. 2. Algorytm postępowania badawczego

Źródło: opracowanie własne.

Główna część badań polegała na naszkicowaniu przez każdego z respondentów mapy wyobraźniowej miasta (Zał. 2, 3), a następnie stworzeniu zbiorczej mapy wyobraźniowej na podstawie pięciu wyróżnionych elementów. Zostały one zdefiniowane, zinterpretowane i wykorzystane w następujący sposób:

- 1) Drogi (ścieżki) – są to wszystkie elementy o charakterze liniowym, czyli: ulica, linia kolejowa, ciąg pieszy i rzeka.
- 2) Krawędzie – są to granice miasta, które pozwalają ocenić, czy respondent narysował całe miasto czy tylko jego fragment.
- 3) Rejony – są to większe wydzielenia ze struktury miejskiej, charakteryzujące się odrębnym zagospodarowaniem przestrzennym (mającym swoje granice oraz co najmniej jedną wspólną cechę łączącą dany obszar). We wszystkich miastach zostały wyodrębnione takie jednostki, jak: park miejski, cmentarz, otoczenie miejsca zamieszkania, plaża, morze, inne, a także wydzielenia lokalne stworzone na podstawie struktury miejskiej (może być to między innymi port czy obszar chroniony)
- 4) Węzły – są to miejsca przecięcia się elementów liniowych. Mogą to być skrzyżowania w układzie drogowym, przejazdy kolejowe, czyli miejsca krzyżowania się ulic z torami kolejowymi, oraz mosty, a więc miejsca krzyżowania się cieków wodnych z ulicami.

- 5) Punkty orientacyjne – są to najmniejsze elementy przestrzeni miejskiej. Są to punkty łatwe do zapamiętania (i orientacji), jednostkowe oraz unikalne w ich fizycznym kształcie.

Za pomocą powyższych kategorii oraz powiązań między nimi możliwa była zwięzła, policzalna, a przez to obiektywna charakterystyka przedstawionego obrazu miasta i jego porównanie z innymi. Wymienione elementy mają charakter materialny i są łatwo dostrzegalne w przestrzeni, wpływając na obrazowość obszaru, lecz nie uwzględniają one między innymi funkcji czy historii jednostki osadniczej, co w tym konkretnym badaniu nie wydaje się istotne. Oczywiście tak jak każda, tak i ta metoda posiada swoje wady, takie jak na przykład brak jednolitej metodyki badań. Należy to jednak traktować jako wyzwanie badawcze, a autorskie założenia można uznać za głos w dyskusji nad ujednoczeniem procedury badawczej.

Metoda map mentalnych została wsparta przez zastosowanie metody wywiadu ankietowego (kwestionariuszowego), która pozwoliła na uzupełnienie, wyjaśnienie oraz weryfikację treści zawartych w arkuszach graficznych. Dlatego do każdego arkusza graficznego był załączony anonimowy kwestionariusz, oparty na pytaniach kafeteryjnych (Załącznik 1).

Badania wśród uczniów przeprowadzono w trakcie zajęć szkolnych, natomiast seniorów proszono o wypełnienie kwestionariuszy podczas ich spotkań, wykładów, warsztatów w różnych organizacjach zrzeszających.

W procesie badawczym w pierwszej kolejności poproszono badanych o narysowanie przestrzeni miejskiej danego miasta z ich perspektywy. Po wykonaniu pierwszego zadania proszono o wypełnienie kwestionariusza. Osobą nadzorującą proces badawczy był autor niniejszej pracy doktorskiej.

Po zakończeniu badań terenowych nastąpiły dalsze etapy postępowania badawczego, czyli obróbka, wstępna analiza i ocena uzyskanych wiadomości oraz ostateczna ich selekcja. W dalszej kolejności zostały przeprowadzone badania szczegółowe i materiał ilościowy został poddany obróbce w oparciu o metody opisu statystycznego. Całość otrzymanych wyników poddano (etap końcowy) procesowi indukcyjnego wyjaśniania, który po pozytywnej weryfikacji uogólnień indukcyjnych został sfinalizowany ukończeniem prac nad dysertacją. Ostatnim elementem w procesie badawczym było stworzenie projektu „nibymapy” dla każdego miasta, który jest koncepcją przewodnika dla młodych użytkowników przestrzeni, prezentującego w interesujący sposób wybrane miejsca w przestrzeni miejskiej.

Ryciny¹⁶ i tabele wykorzystane w dysertacji zostały przygotowane przez autora na podstawie zebranych danych kartograficznych, wizualnych i statystycznych oraz samodzielnych badań. Tabele w artykule przedstawiają i zestawiają dane statystyczne uzyskane z Banku Danych Lokalnych, udostępnianych przez Główny Urząd Statystyczny, oraz przy pomocy samodzielnych badań.

4. Układ pracy

Praca składa się z czterech rozdziałów, które dotyczą przestrzeni miejskich oraz wykorzystania map mentalnych przy analizie przestrzennej badanych jednostek miejskich. W celu zrealizowania badań wykorzystano szereg materiałów naukowych związanych z tymi zagadnieniami. Oprócz książek, publikacji i artykułów naukowych uwzględniono również źródła internetowe oraz akty prawne.

Pierwszy rozdział (pierwszy podrozdział) zawiera rozważania teoretyczne dotyczące różnych podziałów i definicji przestrzeni. Jednak główny akcent został położony na opis teoretyczny miasta i jego przestrzeni, a zawarte tam definicje, które uzupełniają się wzajemnie, prezentują wybrane zagadnienia z perspektywy różnych autorów. W tej części zostały poruszone następujące kwestie: podział przestrzeni, w której funkcjonuje człowiek, charakterystyka podstawowych zagadnień związanych z miastem i jego przestrzenią, procesy percepcyjne oraz te dotyczące postrzegania przestrzeni. W kolejnym podrozdziale przedstawiono metody badań przestrzeni miejskich, wraz z historią ich rozwoju na przestrzeni lat. Zaprezentowane metody badawcze zostały ujęte z perspektywy nauk geograficznych oraz innych nauk zajmujących się analizą miast. Zostały również zaprezentowane metody badawcze (geograficzne, jak i z innych nauk). W kolejnej części zaprezentowano użytą do badań metodę map mentalnych, w tym historię badań, wskazania metodyczne oraz pokrewne zagadnienia dotyczące percepcji tworzonych wyobrażeń czy jej użyteczności jako narzędzia badawczego. W kolejnej części zostały wprowadzone hasła powiązane z użyciem w badaniach metody map mentalnych. W ostatnim podrozdziale zaprezentowany został użyteczny charakter danych zebranych dzięki metodzie map mentalnych. Uzyskane wyniki największe znaczenie mogą mieć przy rozpatrywaniu przestrzeni przez pryzmat marketingu terytorialnego, edukacji, turystyki czy rewitalizacji.

---

¹⁶ Po przeprowadzonej analizie została dokonana redukcja materiału empirycznego w celu czytelniejszej syntezy (wspartej wybranymi przykładami). Dlatego w dysertacji zostały zaprezentowane wybrane ryciny, które przedstawiały charakterystyczne i istotne dla poruszanych zagadnień dane.

W drugim rozdziale dokonano charakterystyki badanych małych miast nadmorskich. Jako pierwsza została poruszona kwestia położenia badanych małych miast. W następnej przedstawiono miasto z perspektywy geografii fizycznej, w tym jego geologię, klimatologię i hydrografię. Rozdział ten zawiera również informacje na temat zmian zachodzących w społeczeństwie i gospodarki jednostek miejskich, a w szczególności uwzględnia procesy demograficzne zachodzące w społeczności miasta, które mogą mieć wpływ na odbiór i percepcję widzianej przestrzeni. Zmiany intensywności procesów gospodarczych, które mają miejsce w mieście na przestrzeni lat, predestynują daną jednostkę do rozwoju przestrzennego. Istotną cechą omawianych miast jest ich turystyczny charakter wynikający z nadmorskiego położenia, który rozwija poszczególne gałęzie gospodarki mocniej aniżeli pozostałe przez to, że w mieście dominują usługi określonego typu. W ostatniej części tego rozdziału poruszane są zagadnienia dotyczące charakterystyki i opisu przestrzeni badanych miast. Drugi rozdział w części teoretycznej oparto przede wszystkim na udostępnionych przez gminy dokumentach dotyczących kierunków rozwoju przestrzennego gminy, takich jak studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy lub miasta (zwłaszcza przy opisie przestrzeni badanych miast) oraz dane zgromadzone w Banku Danych Lokalnych.

W trzecim rozdziale zaprezentowano analizę przestrzenną badanych miast przy użyciu metody map mentalnych oraz wywiadu ankietowego, który pozwolił uzupełnić szkicowane mapy wyobrazeniowe. Każde omówione zagadnienie zostało przedstawione zarówno z perspektywy badanego ucznia, jak i seniora. Poprzedzone to zostało nakreśleniem problematyki pracy, metodyki badań własnych, postępowania badawczego oraz wskazaniem ograniczeń, które napotkał autor w trakcie różnych etapów badawczych. W końcowej części rozdziału zostały zaprezentowane wnioski i rekomendacje, które pozyskano na podstawie map mentalnych oraz kwestionariuszy ankiet. Stanowią one podstawę kolejnego etapu badawczego, prezentowanego w następnym rozdziale, a także rozwinięcia analiz przestrzennych prowadzonych przy udziale metody map mentalnych.

Ostatni, czwarty rozdział zawiera projekt „nibymapy”, czyli przewodnika po mieście dla młodego użytkownika przestrzeni w każdej z badanych jednostek miejskich. „Nibymapy” zostały utworzone na podstawie najczęstszych wskazań danych miejsc na mapach mentalnych oraz w odpowiedziach kwestionariuszowych. W przesłankach merytorycznych zaprezentowano uogólniony obraz miasta, który stał się fundamentem wyboru miejsc. Wskazane miejsca w przestrzeni zostały opisane, a ich wybór wsparto argumentacją. Przedstawione założenia projektowe zawierają opis treści zawartych w tym opracowaniu oraz opis elementów graficznych, które zostały w nim uwzględnione. Cały układ zamyka

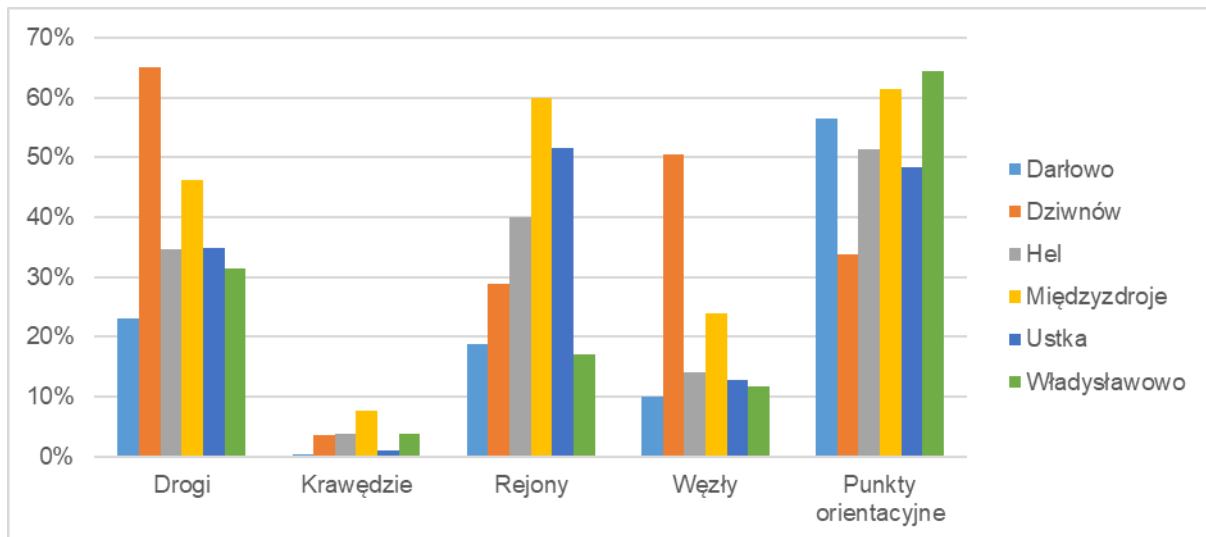
propozycja graficzna stworzona przez autora badania, która ukazuje, jak przykładowy projekt „nibymapy” dla każdego miasta mógłby wyglądać (Zał. 4).

5. Główne wnioski rozprawy doktorskiej

Zaprezentowane dane umożliwiły spojrzenie na przestrzeń miasta „oczami mieszkańca”. Mapy prezentujące przestrzeń dzięki stworzeniu uogólnionego obrazu miasta dały możliwość sprawdzenia, jak mieszkańcy widzą swoje miasto. Połączenie metody map mentalnych i kwestionariuszowej pozwoliło dokładniej przeanalizować wszystkie badane miasta. Aby wnioski stworzone na podstawie zebranych danych dotyczyły analizowanych treści, każde poruszone zagadnienie zostało omówione przy pomocy metody uogólnień. Na Ryc. 3 został przedstawiony procentowy udział wykorzystania poszczególnych elementów przestrzennych w mapach mentalnych respondentów.

- 1) Szkicowanie dróg i ścieżek na mapach mentalnych ma ogromne znaczenie w przenoszeniu własnego wyobrażenia o mieście na kartkę. Są to podstawowe elementy zabudowy jednostki osadniczej, które odpowiadają za komunikację w mieście. Mimo to utrwalono je jedynie na 35% prac (więcej seniorów aniżeli uczniów szkicowało te elementy na swoich rysunkach mentalnych). Powodów tego może być kilka. Znaczenie może mieć niewielki rozmiar wybranych jednostek osadniczych, w których uczestnik przestrzeni określa swoje położenie przy użyciu ulic ze względu na niewielką ich ilość w danej jednostce miejskiej (w stosunkowo większych badanych miastach liczba narysowanych dróg była mniejsza). Innym powodem może być istotność szkicowanych elementów i ignorowanie tych oczywistych obiektów przestrzennych oraz koncentrowanie się na pozostałych atrybutach jednostki osadniczej. Ostatnim możliwym powodem może być odwzorowywanie jedynie podstawowych rejonów miasta, które najczęściej są określane przez ich położenie przestrzenne w mniejszych skalach odniesienia (plaża i morze), w których drogi nie istnieją.
- 2) Seniorzy, podobnie jak w przypadku poprzedniego punktu, węzły częściej nanosili je na swoje rysunki (w stosunku do uczniów). Może to świadczyć o istotności tych elementów przestrzennych w wyobrażonym obrazie miasta tej grupy respondentów. Wraz z procesem starzenia się człowieka wzrasta rola jego doświadczenia w percepcji przestrzeni i skutecznym odnajdywaniu się w nieznanym obszarze. Każdy człowiek samemu

wykształca różne sposoby radzenia sobie w nowych lokalizacjach, aby nie zgubić się i móc trafić do bezpiecznego (znanego) miejsca w danej przestrzeni.

Ryc. 3. Wykorzystanie poszczególnych typów elementów w mapach mentalnych respondentów

Źródło: opracowanie własne.

- 3) Każda jednostka osadnicza ma swoje ograniczenia przestrzenne. Brak ich odwzorowania na szkicach wyobraźniowych pokazuje, że zazwyczaj respondenci wyobrażają sobie miasto jako konkretne rejony w strukturze przestrzennej. Najczęściej (prawdopodobnie nieświadomie) rysowaną granicą jednostki miejskiej była plaża i morze, które okalają częściowo wszystkie badane miasta. Uczniowie rzadziej uwzględniali je na swoich pracach w porównaniu do szkiców wykonanych przez seniorów.
- 4) Człowiek w swoim wyobrażeniu o dużym mieście dzieli miasto na mniejsze fragmenty, które ułatwiają mu poruszanie się w przestrzeni. W badanych jednostkach osadniczych, pomimo niewielkiego ich rozmiaru, takie procesy percepcyjne również mogą zachodzić w wyobraźni mieszkańców. Użytkownik przestrzeni najlepiej zna tylko te obszary, z których najczęściej korzysta, a łatwość w poruszaniu się w nich nabywana jest wraz ze zdobywanym doświadczeniem i poznawaniem rejonu. Seniorzy częściej rysowali różne obszary położone w przestrzeni miasta, ponieważ prawdopodobnie częściej z nich korzystają. Wybory miejsc docelowych, do których najczęściej podążają uczniowie klas 4–6, bardzo często są związane z wyborami życiowymi ich rodziców. Młodzież szkolna, choć w tym wieku jest coraz bardziej samodzielna i wie, w jakim kierunku chce podążać, to ciągle musi podejmować działania w zgodzie z opiekunami prawnymi.

- 5) Punkty orientacyjne i liczność ich występowania w stworzonych szkicach mentalnych ukazują, jak bardzo respondent zna swoje miasto i jakie miejsca w jednostce miejskiej zna na tyle dobrze, że jest w stanie określić ich położenie względem innych elementów przestrzennych. Każdy użytkownik przestrzeni widzi odmienne punkty, inaczej je przetwarza w wyobrażenie o mieście i ostatecznie rysuje. Jednak to obraz miasta wytworzony na podstawie liczności występowania jego atrybutów, które zostały wydzielone przez respondentów, prezentuje tę „prawdziwą przestrzeń”. Daje to podstawę do dalszych badań nad tożsamością miejsca i identyfikacją miasta przy pomocy atrybutów. Każdy uczestnik przestrzeni w mieście, niezależnie od wieku, musi identyfikować się w niej przy pomocy punktów orientacyjnych. Uczniowie częściej aniżeli seniorzy rysowali punkty orientacyjne. Można więc podejrzewać, że młodzież łatwiej zapamiętuje przestrzeń, utożsamiając miasto z jego atrybutami, natomiast osoby w podeszłym wieku łatwiej przyswajają lokalizację ciągów pieszych oraz ulicznych prowadzących do danych miejsc.
- 6) W porównaniu do wcześniejszych badań autora, które zostały przeprowadzone wśród uczniów (w tej samej grupie wiekowej) w Gryficach (Bodnar, 2021), można wnosić, że wykonane szkice wyobrażeniowe zawierają mniej elementów przestrzennych w każdej analizowanej kategorii zawartości map mentalnych. Daje to podstawy do poszukiwania powodów rozbieżności wyników. Może to być spowodowane słabszą znajomością jednostki miejskiej z powodu nastania epidemii COVID-19, podczas której respondenci musieli przebywać w domu (i w nim również uczestniczyć w zajęciach lekcyjnych), przez co ograniczona została większa część skutecznych metod nauczania o regionie (na przykład wycieczki edukacyjne, zajęcia plenerowe, spotkania z osobami znanymi regionalnie). Powrót po epidemii do nauczania w budynkach oświatowych daje nadzieję na pełne przywrócenie edukacji regionalnej oraz wszelkich zajęć mających na celu zapoznanie się z „małą ojczyzną” (z historycznego, przestrzennego i społecznego punktu widzenia). Dzięki temu uczniowie, mając szerszy zakres wiedzy i doświadczenia, będą w stanie lepiej odnaleźć się w każdej przestrzeni.
- 7) Seniorzy w swoich mapach wyobrażeniowych uwzględnili więcej różnych elementów przestrzennych, natomiast ich rysunki były zdecydowanie prostsze i zawierały mniej szczegółów. Może to być spowodowane procesami uproszczeń i uogólnień zachodzącymi podczas tworzenia wyobrażonej przestrzeni. Człowiek nie jest w stanie pojąć złożoności elementów przestrzeni, dlatego musi we własnej wyobraźni daną przestrzeń ciągle upraszczać, żeby móc się w niej orientować. Wraz z upływem lat postępujące procesy

starzenia się mogą sprawiać, że coraz trudniej jest przyswajać i na nowo uczyć się nowych przestrzeni i często korzysta się wówczas z przyswojonych zasobów wiedzy przestrzennej.

- 8) Powszechnie znane osoby utożsamiane z daną jednostką osadniczą mogą stanowić o jej atrakcyjności w kontekście marketingowym. Idealnym przykładem postaci historycznej, która może stać się inspiracją do działań promocyjnych, jest król Eryk Pomorski, związany historycznie z Darłowem, lub postać legendarna związana z Ustką, czyli Syrenka Ustecka. Częstym zabiegiem marketingowym stosowanym w badanych miastach jest wiązanie znanych person świata sportu, rozrywki lub innych dziedzin działalności kulturalnej z głównymi, wizytowymi ciągami pieszymi zlokalizowanymi w pobliżu morza. Przykładem takich działań jest Aleja Gwiazd w Międzyzdrojach, Aleja Gwiazd Sportu we Władysławowie czy Aleja Gwiazd Sportu w Dziwnowie. Niestety tylko w Międzyzdrojach ten główny, wizytowy ciąg pieszy został wskazany przez ankietowanych. Może to świadczyć o niewykorzystanym potencjale tych miejsc.
- 9) Uczniowie biorący udział w badaniu kwestionariuszowym zdecydowanie rzadziej (w porównaniu do seniorów) wpisywali konkretne elementy środowiska przyrodniczego, które jest związane z miastem. Najczęściej były to ogólne wskazania bez żadnych lokalizacji przestrzennych. Daje to podstawę, by sądzić, że nie korzystają oni zbyt często z lokalnych zasobów przyrodniczych. Zmiany spowodowane epidemią COVID-19, które wręcz nakazywały pozostanie w domach, pozostały (mimo końca epidemii) i młodzież ucząca się mniej chętnie korzysta z lokalnych parków miejskich czy obszarów spacerowo-rekreacyjnych, przez co nie jest w stanie wskazać interesujących elementów środowiska przyrodniczego w mieście.
- 10) Sposób przemieszczania się po mieście ma ogromny wpływ na rozwój percepcji przestrzeni. Większa część respondentów porusza się pieszo (zwłaszcza wśród osób w podeszłym wieku), co ma duże znaczenie w kontekście rozwoju wiedzy przestrzennej uczniów i aktywności życiowej seniorów. W ostatnich latach, poprzez szerszy dostęp do pojazdów zasilanych energią elektryczną, upowszechniło się poruszanie się po mieście hulajnogami (aż prawie 1/3 badanych uczniów zaznaczyła je w odpowiedziach) lub rowerami. Powoduje to mniejsze zatory i problemy komunikacyjne w jednostce miejskiej, które są powodowane zwiększonym ruchem samochodowym. Uczniowie bardziej różnicują środki transportowe używane przy przemieszczaniu się w mieście, natomiast seniorzy generalnie poruszają się pieszo lub rowerem, a w mniejszym stopniu samochodem.

- 11) Czasem zdarzało się, że wśród map mentalnych czy odpowiedzi kwestionariuszowych rzadko były wskazywane te odpowiedzi, które (w zamyśle autora i władz miejskich) stanowią interesujące miejsca w przestrzeni miasta. Dla autora badań takim najbardziej niedocenionym elementem w przestrzeni miasta, który został zaobserwowany w czasie prowadzonych badań, jest rzeźba „Chłopiec z małpkami” (rzeźba balansująca), zawieszona nad ulicą Czerwonych Kosynierów w Ustce. W żadnej odpowiedzi ankietowej nie został wspomniany ten atrybut miasta, mimo że ma on ogromny potencjał turystyczny. Według autora jest to szansa, którą miasto może wykorzystać poprzez odpowiednią promocję i szersze działania marketingowe. Zlokalizowana w Bydgoszczy (nad rzeką Brdą) podobna rzeźba balansująca, a mianowicie „Przechodzący przez rzekę”, stanowi ogromną atrakcję miejską i jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych punktów orientacyjnych tej jednostki osadniczej. Szerzej to zagadnienie zostało opisane w dalszej części dysertacji, gdzie podano rekomendacje badawcze.
- 12) Seniorzy dużo częściej (w porównaniu do uczniów) wskazywali miejsca tłoczne jako te, których starają się unikać. Duże obciążenie turystyczne latem sprawia, że mieszkańcy mają utrudnione warunki życia (przez ogromny ruch pieszy, duże obłożenie marketów spożywczych czy problemy z parkowaniem samochodu), przez co, aby móc uniknąć tych niedogodności, muszą szukać alternatywnych rozwiązań umożliwiających im spokojne funkcjonowanie. Z drugiej strony dzięki wzmożonemu ruchowi turystycznemu przedsiębiorcy, którzy ulokowali swoje biznesy w miejscowościach nadmorskich, odprowadzają tam podatki, dlatego miasto posiada środki do ciągłego rozwoju. Inną istotną kwestią, często poruszaną zwłaszcza przez seniorów, jest zrównoważony rozwój przestrzenny miast nadmorskich, tak aby ani środowisko przyrodnicze, ani społeczności funkcjonujące w przestrzeni miast nie ucierpiały przy wzroście i rozwoju wszelkich usług związanych z turystyką.
- 13) Seniorzy jako grupa najczęściej komunikowali brak dostępu do zasobów kulturalnych. W większości wskazywali oni na kino czy kulturę wyższą w postaci różnego rodzaju spektakli (na przykład teatralnych, operowych). Najbliższymi lokalizacjami, gdzie mogą oni skorzystać z tego typu rozrywki, są miasta wojewódzkie (albo czasem powiatowe), lecz korzystanie z ich oferty wiąże się z większymi kosztami dojazdu i dłuższą oraz bardziej męczącą podróżą. Uczniowie najczęściej podawali, że chcieliby rozwoju sektora usług (na przykład galerii handlowej czy restauracji typu *fast food*) oraz obiektów sportowo-rekreacyjnych. Młodzież szkolna zupełnie inaczej postrzega rozwój przestrzenny miasta aniżeli seniorzy, lecz poprzez sprawdzenie ich opinii na ten temat

możliwy jest wielokierunkowy rozwój, odpowiadający na potrzeby wszystkich grup społecznych.

Na podstawie przeanalizowanych danych dotyczących sześciu badanych jednostek przy udziale metody map mentalnych i wywiadu ankietowego wyprowadzone zostały wnioski podsumowujące, które potwierdziły postawione hipotezy badawcze.

Główna hipoteza (H1) stworzona na potrzeby procesu badawczego zakładała, że istnieje zróżnicowanie (ilościowe i jakościowe) w postrzeganiu przestrzeni miejskich małych miast nadmorskich, które może wynikać ze specyfiki miejsca (*differentia specifica*) albo specyfiki obserwatora, jego cech demograficznych i społeczno-kulturowych. Badania przestrzenne wykonane w ramach niniejszej pracy ukazały zróżnicowanie wyobrażeń wśród dwóch badanych grup badawczych, co potwierdza hipotezę (H1). Dane uzyskane dzięki badaniom terenowym wskazały najbardziej lubiane, zadbane oraz ciekawe miejsca, a także obszary niebezpieczne i unikane przez respondentów. Każde miasto miało inne punkty orientacyjne, które były wskazywane przez odpowiadających. Uzyskane wyniki pokazały, jakie atrybuty były wyróżniane przez młodzież uczącą się i seniorów. Widoczne zróżnicowanie preferencji przestrzennych oraz miejsc docelowych, do których najczęściej podróżują badani, świadczy o tym, że uczniowie i seniorzy widzą miasto w inny sposób. Respondenci w każdym mieście posiadali różny zasób wiedzy przestrzennej, choć elementem łączącym obydwie grupy były stosunkowo ubogie i oszczędne rysunki (zwłaszcza wśród seniorów), dlatego widoczne braki należałoby uzupełnić poprzez zajęcia dodatkowe, wykłady otwarte, warsztaty czy wycieczki o zasięgu lokalnym. Ciągłe kształcenie się i otwartość na zdobywanie wiedzy to fundamenty rozwoju percepcji przestrzeni.

Znaczna część szkicowanych obszarów na mapach mentalnych to plaża oraz morze, co potwierdza relację i związki „morskości” w kontekście miejskim, co potwierdza pierwszą hipotezę pomocniczą (H2), która zakładała, że dla mieszkańców małych miast nadmorskich istotnym punktem odniesienia w przestrzeni miejskiej jest Morze Bałtyckie. Z tych wizualnych reprezentacji jasno wynika, że Bałtyk odgrywa ważną rolę w życiu mieszkańców miast i jest integralną częścią miejskiej przestrzeni. Respondenci często spędzają swój wolny czas na plażach, oddając się odpoczynkowi i rekreacji. Tereny wybrzeża morskiego są nie tylko źródłem relaksu, ale także miejscem rozwoju. Określenie lokalizacji zarówno dla rekreacji, jak i pracy jest ważne z punktu widzenia przestrzeni miejskiej. Obszary przybrzeżne mogą stanowić naturalne ograniczenie dla rozrastania się (rozbudowy) miast, ale oferują również ogromne możliwości rozwoju w innych kierunkach. Takie miejsca stają się ośrodkami działalności gospodarczej, turystycznej i kulturalnej, przyciągając inwestycje oferujące nowe

miejsca pracy i atrakcje. W ten sposób obszary przybrzeżne mogą stać się osiami rozwoju zarówno gospodarczego, jak i społecznego oraz środowiskowego. Szkicowane na mapie mentalnej lokalizacje powiązane z Bałtykiem i odpowiedzi zawarte w uzupełnionym kwestionariuszu odzwierciedlają nie tylko rekreacyjną i relacyjną wartość obszarów przybrzeżnych, ale także ich potencjał jako źródła rozwoju przestrzennego miast, co potwierdza pierwszą pomocniczą hipotezę badawczą. Przestrzenie te pełnią zarówno funkcje symboliczne, jak i praktyczne, tworząc powiązania między społecznościami lokalnymi a środowiskiem naturalnym oraz stwarzając nowe możliwości rozwoju w dynamicznie zmieniającym się środowisku miejskim.

Druga hipoteza pomocnicza (H3), zakładała, że percepcja przestrzeni miejskich (małych miast nadmorskich) jest uzależniona od ładu przestrzennego. Wśród wielu płaszczyzn ładu przestrzennego (między innymi ład urbanistyczno-architektoniczny, ład funkcjonalny oraz ład estetyczny) szczególnie istotny w kontekście badań wydaje się ład społeczny, który odnosi się do jednostkowej (lub grupowej) identyfikacji z przestrzenią, która może być determinowana wiekiem. Aby potwierdzić hipotezy (H1) i (H3), przeprowadzono weryfikację zasobów wyobrażeń przestrzennych respondentów oraz analizę zróżnicowania zaznaczeń poszczególnych elementów urbanistycznych na szkicowanych mapach mentalnych. Wszystkie badane aspekty odgrywają kluczową rolę w rozwijaniu percepcji przestrzeni. Każde nowe miejsce, z którym użytkownik przestrzeni się zapoznaje, poszerza jego horyzonty poznawcze. Warto zauważyć, że niewielka liczba odwzorowań krawędzi w szkicach może być istotnym elementem potwierdzającym powyższe wnioski. To, że respondent ma słabą znajomość granic administracyjnych miasta, może sugerować zbyt ograniczone wyobrażenie o mieście, obejmujące jedynie obszar zamieszkania lub najczęściej odwiedzanych lokalizacji. Jednym z kluczowych elementów wpływających na percepcję przestrzeni jest również sposób poruszania się po mieście. Główna rola przemieszczania się pieszo sprawia, że jednostka jest bardziej skłonna do zauważania wszystkich zmian, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, zachodzących w otaczającej przestrzeni. To z kolei umożliwia jednostce samodzielną ocenę otoczenia i formowanie własnych opinii na jego temat. Dodatkowo istotną kwestią potwierdzającą drugą pomocniczą hipotezę badawczą (H3) jest ład społeczny, który oznacza, że mieszkańcy tworzą emocjonalne i społeczne więzi z otaczającą ich przestrzenią. Wiek, jeden z głównych czynników tożsamości, który ma znaczenie, jak mieszkańcy postrzegają i identyfikują się z jednostką miejską. Uczniowie są bardziej zainteresowani dostępem do punktów orientacyjnych i zajęć rekreacyjnych, co może wpływać na postrzeganie miasta jako miejsca pełnego możliwości rozwoju. Natomiast osoby starsze są bardziej zainteresowane

spokojem i spędzaniem czasu w niezatłoczonym otoczeniu, co może wpływać na ich subiektywne postrzeganie przestrzeni miejskiej. Poprzez badanie tej hipotezy można było dostarczyć głębszego zrozumienia dynamiki społecznej w małych miastach nadmorskich, a także wspomóc władze miejskie w zakresie opracowania strategii urbanistycznych i społecznych, które lepiej będą odpowiadać różnorodnym potrzebom i oczekiwaniom mieszkańców w różnym wieku. To z kolei może się przyczynić do lepszego kształtowania przestrzeni miejskiej i poprawy jakości życia.

Na podstawie przeprowadzonych badań udało się pozytywnie zweryfikować cel główny pracy. Przeprowadzenie analizy porównawczej wybranych miast pozwoliło na zrozumienie, jak widziana i wyobrażana jest przestrzeń miasta. Badania terenowe z wykorzystaniem map mentalnych i wywiadu ankietowego zapewniły szczegółowy wgląd w to, jak mieszkańcy postrzegają, organizują i integrują przestrzeń miejską. Pozwoliło to na wizualizację czynników ważnych dla mieszkańców, takich jak szkicowane drogi, punkty orientacyjne, obszary ulubione i miejsca omijane oraz uwidocznilo zapotrzebowanie na wybrane nowe formy spędzania czasu wolnego. Analiza przestrzenna obrazująca miasto z tej perspektywy nie byłaby możliwa przy użyciu innych metod badawczych. Warto również podkreślić, że proces szkicowania map mentalnych i uzupełniania ankiet włączył mieszkańców w aktywny udział w badaniu, co może wpłynąć na ich większe zaangażowanie w kształtowanie swojego otoczenia, wzmocnić samoświadomość percepcji przestrzeni miasta, a także sprzyjać większej świadomości przestrzennej wśród jej użytkowników.

Założone dwa cele metodyczne, które zostały pozytywnie zweryfikowane. Po zakończeniu postępowania badawczego można zgodzić się ze stwierdzeniem, że obydwie wymienione cele służyły testowaniu teorii na gruncie badań geograficznych. Ukończenie badań terenowych oraz wysnucie wniosków na podstawie zebranych danych daje solidne podstawy do stwierdzenia, że stworzone narzędzie badawcze pozwoliło na realizację założeń i skutecznego badania percepcji mieszkańców małych miast nadmorskich w ujęciu przestrzennym.

Ostatnia część pracy badawczej obejmowała realizację celu aplikacyjnego badań. Na podstawie przeprowadzonych badań terenowych i analizy przestrzennej został stworzony uogólniony obraz miasta. Może on stanowić podstawę wszelkich działań marketingowych, promocyjnych, a także w zakresie rozwoju przestrzennego, ponieważ prezentuje faktyczny stan wiedzy respondentów o mieście i ich opinie o aktualnym stanie zagospodarowania przestrzennego. Same badania można byłoby rozszerzyć o inne wątki badawcze i przeanalizować miasta według innych kryteriów albo uzupełnić je poprzez dodatkowe

postępowanie badawcze i użycie innych metod oraz technik badawczych. Jedną z propozycji wykorzystania wysokiej częstotliwości wskazań wybranych miejsc w przestrzeni w odpowiedziach kwestionariuszowych oraz w szkicach respondentów jest projekt „nibymapy”. Jest to nowy sposób prezentacji najciekawszych miejsc w badanym mieście.

Na podstawie stworzonych wniosków, zweryfikowanych hipotez i osiągniętych celów badawczych można określić przyszłe wyzwania metodyczne czy badawcze, które potencjalnie mogłyby stanowić kontynuację ukończonego procesu badawczego.

Pierwszym elementem, o który można byłoby rozszerzyć badania terenowe, jest kwestia przyszłego wyobrażenia miasta. Zestawienie dwóch rysunków mentalnych: aktualnej przestrzeni miasta oraz wyobrażonej, przyszłej (może idealnej) pokazałoby kierunki rozwoju zagospodarowania przestrzeni jednostki osadniczej „oczami” mieszkańców. Powstający przy udziale mieszkańców uogólniony obraz przyszłego miasta ujawniłby preferencje przestrzenne mieszkańców czy zalety i wady przestrzeni danej jednostki osadniczej. Dla władz miejskich stanowiłoby to cenne źródło informacji dotyczących potencjalnych potrzeb przestrzennych mieszkańców oraz sposobów na zagospodarowanie tych przestrzeni, których nie obejmuje jeszcze planowanie.

Rozszerzenie badań wśród uczniów w innych jednostkach miejskich stanowiłoby solidną podstawę do stworzenia bazy danych umożliwiającej porównywanie ich ze sobą. Zebrane dane z miejscowości nadmorskich można byłoby porównać z wnioskami z miejscowości górskich ze względu na podobny sposób funkcjonowania tych jednostek miejskich. Sezonowość ruchu turystycznego, dominacja usług hotelowo-gastronomicznych (powiązanych z obsługą turystyczną) czy zgłaszane przez mieszkańców problemy związane ze sposobem zagospodarowania przestrzeni to cechy łączące jednostki osadnicze na dwóch krańcowych częściach ojczyzny. Podobieństwo miast położonych w charakterystycznych dla Polski regionach mogłoby stanowić podwaliny do sprawdzenia tożsamości regionalnej i charakterystycznych atrybutów, które istnieją w każdej jednostce osadniczej. Czy uczniowie w miastach nadmorskich tak samo często rysują plażę i morze co uczniowie w miejscowościach górskich góry? Czy historia regionu i oddziaływanie procesów przestrzennych jednostki miejskiej na osoby uczestniczące w przestrzeni jest zauważalne w tworzonych szkicach mentalnych? Czy uczniom z tych odległych miejscowości brakuje takich samych form spędzania czasu wolnego?

Aspektem metodycznym, który byłby istotny przy planowaniu kolejnych badań przy użyciu metody map mentalnych, jest sposób dotarcia do badanych grup społecznych. Osoby dorosłe niechętnie biorą udział w różnego rodzaju badaniach kwestionariuszowych, dlatego

największą trudność na tym etapie badawczym stanowi możliwość ankietyzacji większej liczby dorosłych respondentów. Gdyby udało się w proces badawczy zaangażować osoby związane z władzami miasta albo organizacjami działającymi na terenie jednostki miejskiej (przedstawiając im przykładowe wnioski uzyskane na podstawie wcześniejszych badań), to zaistniałaby możliwość bezproblemowego przeprowadzenia badań terenowych za pomocą metod wywiadu. Dzięki temu uogólniony obraz miasta uzyskany na podstawie kwestionariuszy zebranych wśród różnych grup społecznych (przykładowo obejmujących taką samą liczbę respondentów z każdej grupy badawczej) stanowiłby solidną podstawę do dalszych dociekań nad przestrzenią miast albo do podjęcia działań na podstawie już przeanalizowanych danych.

6. Załączniki

Załącznik 1. Kwestionariusz z pytaniami kafeteryjnymi

Ankieta

Nazywam się Tomasz Bodnar, jestem doktorantem Uniwersytetu Szczecińskiego i przeprowadzam badania na temat postrzegania przestrzeni. Ankieta jest całkowicie anonimowa i będzie służyła jedynie celom naukowym. Będę ogromnie wdzięczny za pomoc w jej wypełnieniu.

1. Dopisz do podpunktów swoje pierwsze skojarzenie dotyczące miasta (nazwa miasta) i ...?

a. osoby (np. żyjącej lub historycznej) - .....

b. przyrody - .....

c. architektury - .....

d. sloganu (hasła, zdania, słowa, wyrażenia) - .....

2. Jakim środkiem komunikacji poruszasz się po mieście (można zaznaczyć kilka)?

a. samochodem   b. komunikacją miejską   c. rowerem   d. pieszo   e. innym (jakim?.....)

3. Jakie jest Twoje ulubione miejsce w (nazwa miasta), które najczęściej odwiedzasz w czasie wolnym?

.....
.....
.....

4. Jakich miejsc starasz się unikać w (nazwa miasta) i dlaczego?

.....
.....
.....

5. Jakich form spędzania czasu wolnego brakuje Ci w (nazwa miasta)?

.....
.....
.....

6. Płeć (zaznacz odpowiednią): kobieta / mężczyzna

7. Wiek: ..... lat

8. Miejsce zamieszkania (zaznacz jedno i jeśli to możliwe uzupełnij):

(nazwa miasta)

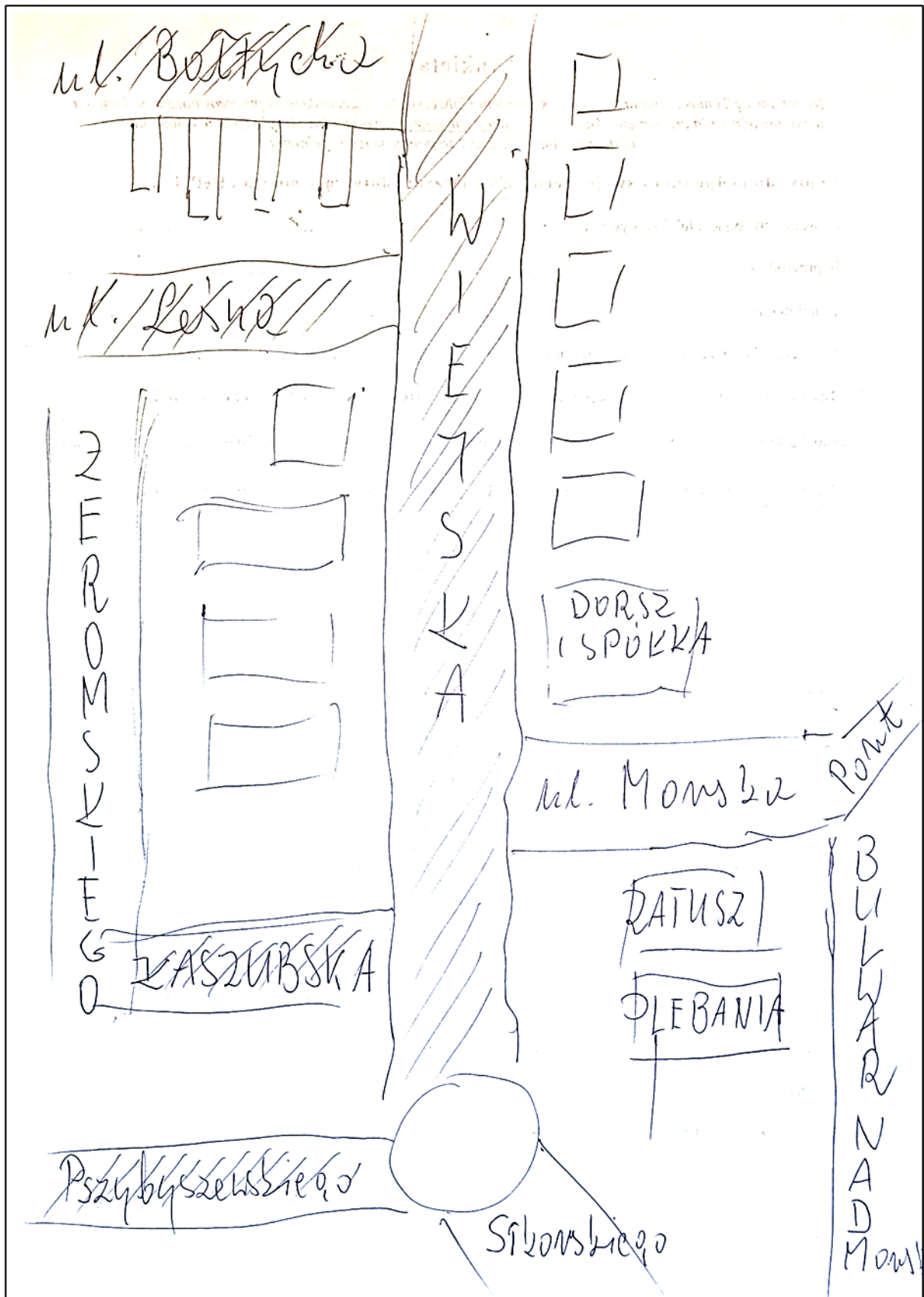
poza (nazwa miasta) (podaj miejscowość: .....

Zał. 2. Przykładowa mapa mentalna Międzyzdrojów wykonana przez ucznia, która zawiera: drogi, rejony, krawężdzie, węzły oraz punkty orientacyjne

Załącznik 3. Przykładowa mapa mentalna Helu wykonana przez seniora, która zawiera: drogi oraz punkty orientacyjne

Zał. 4. Projekt graficzny „nibymapy” stworzony dla Darłowa

1

Cześć! Nazywam się Eryk. Jestem władcą krajów skandynawskich, ale pochodzę z Darłowa. Choć urodziłem się w 1382 roku, to z ogromną radością oprowadzę Cię po moim rodzinnym mieście. Chcesz dołączyć?

Halo, jestem w środku! Aktualnie stoisz pod jedyną zachowaną XIV-wieczną bramą wjazdową do Darłowa. Kiedyś pełniła funkcję obronną, reprezentacyjną i obserwacyjną. Czy wiesz, jaką rolę mogłaby dzisiaj odgrywać?

2

Ależ tutaj pięknie! Jesteśmy na obszarze rynku otoczonego zabytkowymi kamienicami. Przed Tobą znajduje się ratusz miejski z XVII wieku. Czy wiesz obok jakiego pomnika stoję? Pokoloruj kamienie i ruszamy dalej

Właśnie dotarliśmy do kościoła Mariackiego. Jest on starszy ode mnie. Do obecnych czasów pozostało kilka cennych i wiekowych elementów. Odnajdziesz je wewnątrz świątyni?

3

Połącz jednostki wodne z ich nazwą:

Kuter rybacki	Okręt wojenny
	Katamaran
	Łódź podwodna

4

Jak tylko odnajdziemy poprawną drogę w labiryncie, to zapraszam Cię do mojego domu – Zamku Księżąt Pomorskich. Mamy tutaj wiele ciekawych wystaw, które spodobają się Tobie i Twoim opiekunom. Ostatnim punktem naszej wycieczki jest plaża i Morze Bałtyckie. Aby się tam dostać, znajdź przystań tramwaju wodnego, która jest koło zamku i ... dopłyni do Darłówa. PS. Pamiętaj, żeby uzupełnić dane na bilecie...

5

Rozwiąż rebus. Rozwiązaniem jest kolejne miejsce, do którego idziemy. Wiesz już dokąd się wybieramy?

6

Ale dzisiaj są fale! Wspaniale pływa się i nurkuje w Bałtyku. Dziękuję za wspólną wycieczkę i do zobaczenia następnym razem w Darłowie – królewskim mieście!

Darłowo

Uzupelnij dane na bilecie.
 Godzina wypłynięcia: .....
 Godzina przyptynięcia: .....
 Koszt: .....
 Liczba wstpópasażerów: .....

Rebus:
 p = k
 e = ó
 l = ł
 x = i
 n = i
 rka = cki